

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA VIETȚII CULTURAL-ARTISTICE DIN ORADEA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

AUREL ROȘU

După primul război mondial și, mai ales după înfăptuirea Unirii de la 1 Decembrie 1918, cel mai important oraș pe granița de vest, Oradea, a avut un rol deosebit pe planul afirmării culturale a românilor din acest spațiu. În acest sens, în tot cursul perioadei dintre cele două războaie mondiale s-au depus eforturi — în mare măsură și din inițiativă particulară — considerabile în realizarea noii societăți, de bună și rodnică conviețuire. Mai mult, prin eforturi comune, trebuia să se ducă o acțiune hotărâtă și perseverentă pentru ridicarea maselor populare române, maghiare etc. la nivelul științei și culturii contemporane, pentru ridicarea bunăstării materiale și spirituale a acestora.

Cum era și firesc, în primul rînd trebuiau realizate condițiile necesare emancipărilor românilor. De aceea, între primele măsuri luate a fost înființarea de școli românești de toate categoriile, de societăți științifice și culturale, punîndu-se un accent deosebit pe încorporarea întregului popor în avîntul suprem și unitar spre o viață nouă. Aceleași preocupări se întîlnesc și pentru păstrarea drepturilor naționalităților conlocuitoare.

Pentru a putea surprinde la adevărații parametrii întreaga efervescență proprie vieții culturale și social-politice din Oradea, am considerat necesar să efectuăm o trecere în revistă a celor mai reprezentative aspecte oferite de noua orientare a întregii vieți din acest spațiu. După primul război mondial publicistica orădeană și mai ales cea românească a trecut printr-o perioadă de adînci frămîntări și aceasta mai ales din lipsă de fonduri, poate și de condeie, dar și de indiferentismul publicului, localnicii putînd face față greu concurenței presei centrale. Cu toate acestea, cu intermitențe, au apărut și la Oradea ziare și reviste, atît românești cît și maghiare.

Dintre reviste amintim „Cele Trei Crișuri“, redactată de un mînunchi de cîrturari care au militat pentru stringerea relațiilor cu naționalitățile conlocuitoare, colaborare evidentă acum în toate domeniile culturii, artei și științei. Revista „Cele Trei Crișuri“, datorată Reuniunii „Cele Trei Crișuri“, a făcut cea mai mare propagandă pentru dezvoltarea arte-

lor, a teatrului ca și plasticii. În coloanele sale s-au tratat probleme de artă plastică românească și străină, urmărindu-se educația publicului în acest sens.

Revista lunară „Familia“ (seriile II, III, IV), care apare (seria a I-a numai câțiva ani) pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, și-a închinat și ea coloanele în general culturii, publicînd atît literatură, informații privind artele plastice cît și studii de istorie etc.

După lungi frămîntări iese și cotidianul „Gazeta de vest“ (1929), apoi „Noua Gazetă de Vest“ de afirmare națională.

O caracteristică a acestor ani a fost și înființarea mai multor societăți de cultură și profesionale cu scopul declarat de a răspîndi cultura și pentru a apăra drepturile membrilor respectivi. Cea mai veche a fost „Astra“ înființată la Oradea în 1900. După primul război mondial a continuat, pe lîngă îndeplinirea misiunii vechi de culturalizare a maselor populare, să desfășoare o intensă acțiune de consolidare a unității sufletești naționale în vederea apărării drepturilor și libertăților dobîndite cu atîtea jertfe, organizînd în acest sens cursuri de diferite profiluri, expoziții, adunări etc.

Ateneul Român ia naștere în 1922, o filială a Ateneului Român din București. Scopul: de a propaga cultura sub toate formele ei, prin toate mijloacele, și să întretină raporturi cu toate societățile similare din țară și străinătate.

Reuniunea „Cele Trei Crișuri“ a luat ființă în 1919. Din 1936 își are sediul la Casa Națională a județului Bihor, unde deținea un apartament aranjat numai cu obiecte de artă populară. Acțiunea reuniunii este bogată în acte culturale și naționale. Astfel, prin eforturile depuse de aceasta s-au dezvelit la Oradea busturile din bronz ale lui Iosif Vulcan, Barbu Ștefănescu Delavrancea, plachetele de bronz ale unor oameni de cultură și artă: Ștefan O. Iosif și Castaldi /1934/. Organul său de publicitate a fost revista „Cele Trei Crișuri“, pe lîngă care, însă, a mai redactat: „Revista satelor“, „Aurora“ /revistă româno-maghiară/. Reuniunea a militat foarte mult, de altfel ca și revista „Familia“, pentru înțelegerea româno-maghiară, pentru promovarea artelor, și în deosebi a celor plastice, făcîndu-i cunoscuți publicului artiști orădeni și din alte părți. A publicat numeroase articole despre arta modernă. A organizat expoziții de artă plastică, sprijinind artiștii localnici fără deosebire de naționalitate.

Universitatea liberă „Emanoil Gojdu“ /1925—1931/ a inițiat numeroase conferințe în colaborare cu „Astra“ aducînd umorul, patriotismul și jalea cîntecului românesc, în mijlocul poporului.

„Casa Națională a Județului Bihor“, cu sediul la Oradea, reînființată în 1929 cu scopul de a consolida unitatea culturală a tuturor românilor și să promoveze solidaritatea între populația orășenească și cea de la sat; să cinstească memoria celor ce s-au distins în trecutul istoric; înființează

bibliotecii, muzee, asociații naționale cu scopuri economice; să facă propagandă prin șezători culturale, literare, conferințe, audiții muzicale, reprezentări teatrale, coruri, expoziții agricole, artistice, excursii, turism și prin tipărirea de publicații. Astfel, întreaga mișcare culturală locală și-a găsit adăpost și îndrumare în cadrul „Casei Naționale“. Sub auspiciile acesteia, și-au desfășurat activitatea „Gazeta de Vest“, „Reuniunea Cele Trei Crișuri“, „Asociația profesorilor secundari“, „Clubul Sportiv Crișana“, „Astra — despărțământul Bihor — Oradea“, „Societatea de arheologie“ și a editat multe lucrări dintre care amintim: „Tratatul de la Trianon) de prof. G. Sofronie, „De vorbă cu satele“ de G. Tulbure, „Versuri“ de G. Bota și „Bihorul strajă la hotar“ etc.

Teatrul la rîndul lui, a deținut prin cele două secții /română și maghiară/, un rol important în viața culturală a orașului. Bunăoară, prin promovarea pieselor autorilor români, ca și prin găzduirea unor trupe importante ale țării, acesta a contribuit la desfășurarea unor reale acțiuni de promovare a unui nivel cultural superior.

Promovarea artelor plastice a fost o preocupare susținută a societății orădene chiar dacă accesul la ea era încă limitat de nivelul general al cunoștințelor din acest domeniu. În orice caz funcționărima mărunță, cu atît mai mult masele largi, nu aveau cum să o prețuiască, nu numai din cauze materiale ci și din lipsa de pregătire și înțelegere. Cu toate acestea expozițiile organizate erau frecventate de un public numeros, iar ziarele și revistele, îndeosebi „Cele Trei Crișuri“, publicau informații apreciable despre pictură, în primul rînd, făcînd cunoscute publicului curente și școli moderne ale artelor plastice din țară și străinătate. Se făcea școală, o activitate care favoriza și constituia un imbold pentru artiștii plastici. Sigur, s-ar putea spune că totuși activitatea creatoare era circumscrisă cel puțin încă zece ani de la 1918. Se impun și nume noi de artiști localnici iar pentru cunoașterea celorlalți, din alte părți, se organizează expoziții personale sau colective.

Pentru sprijinirea artei ia ființă Salonul orădean, care va fi o expoziție permanentă de arte plastice. Astfel, prin intermediul Salonului s-a realizat un contact direct și continuu între artiști și public, un schimb de experiență datorat posibilității avute de-a expune aici artiști din țară și din străinătate.

La rîndul ei, reuniunea „Cele Trei Crișuri“ avea în program și organizarea de expoziții de artă plastică. Astfel, revista ne informează despre „deschiderea expoziției internaționale de artă plastică: pictură, cusături, broderie, artă veche, care va fi apoi preumblată și în alte centre, aducînd astfel încurajare pentru artiști și o desfătare pentru marele public de orice naționalitate¹. În anul următor, 1921/20 XII — 20 I 1922/ are loc o nouă expoziție de artă plastică, se pare prima expoziție de grup a plasticienilor orădeni, după primul război mondial.

¹ *Cele Trei Crișuri*, Anul I, nr. 5, 15 iunie 1920, p. 31.

Interes deosebit manifestă reuniunea „Cele Trei Crișuri” și față de mișcarea artistică din alte părți. Reflecții asupra expoziției de la Cluj face I. Paul în revista orădeană /în nr. 5 din 1921/. Autorul constată că deși românii din Ardeal n-au avut parte de libertate politică și bunăstare economică — condițiile esențiale ale progresului în artă și știință — au dat totuși din rindul lor câțiva artiști cu nimic mai prejos decât ceilalți. Între pictorii români îi amintește pe Pop Aurel, Crișan, D-na Popea. Apoi, în nr. 6 din 15 III 1921 se scrie despre același „Salon de artă ardeleană din Cluj” care atinge din zi în zi mai mulți vizitatori. Frumusețea picturilor, alături de sculptură, care are un drept cîștigat în arta Salonului, covoare, țesături, artă decorativă, contribuie la cultivarea frumosului și educarea sufletului². Cu acest prilej, se menționează, au avut loc în cadrul expoziției și concerte.

La 15 aprilie Salonul de artă ardeleană își închide porțile, ecourile exprimate în revistă fiind concludente: „A fost desigur unul din evenimentele cele mai însemnate ale anului artistic și una din manifestările sufletești cele mai promițătoare în hotarele noii României...“³.

„A fost, desigur, un tur cu forță morală — stringerea în jurul unui obiectiv de artă, a unor individualități și rase mult deosebite. Poate că nici inițiatorii Salonului nu aveau convingerea completă că vor putea reuni tendințe, gusturi, aspirațiuni și pretenții mult disparate. Și totuși, artiștii despărțiți prin suflet, credințe, talente, au acceptat să vină la această comuniune de artă care a răsturnat toate opreliștile ascunse în conștiință“⁴.

Expoziția a fost apoi redeschisă la București, în septembrie. Frumosul și emoționantul reportaj ce consemnează evenimentul se încheie cu cuvinte de încurajare pentru noi expoziții: „luăm de notă de dubla unitate a Salonului, de opera morală pe care a început-o, de dovada materială pe care a dat-o cu prisosință în sprijinul artei române să nu vedem în închiderea porților lui decât răgazul pentru pregătirea mării expoziții de la toamnă, sortită să desăvârșească stringerea rindurilor celor împrăști-ați să dea definitivă icoană artei ardeleni“⁵.

Pictorii orădeni care au participat la expoziția de la Cluj au fost: Tibor Ernő, Mikes Ödön, Garay, Kőszegy, Pozsonyi și Macalik Alfred.

Succesele avute în expozițiile locale și din alte orașe au făcut ca artiștii orădeni să lucreze în mod susținut și să organizeze expoziții personale fie în localuri publice, fie în spațiul lor locativ. Mai mult, se organizează și expoziții ale unor artiști străini. La rindul lor și orădenii deschid expoziții atît în țară, cît și în străinătate.

Ceea ce pare remarcabil, fiind o consecință a activității desfășurate, este interesul publicului pentru lucrările de artă. Ca urmare sînt deschise

² *Ibidem*, Anul II, nr. 6, 15 martie 1921, p. 194.

³ *Ibidem*, Anul II, nr. 8, 15 aprilie 1921, p. 254.

⁴ *Ibidem*, p. 255.

⁵ *Ibidem*, p. 256.

multe expoziții de artă cu vânzare cu lucrări donate de artiști, unele patronate de societățile de caritate /ex. Societatea pentru ocrotirea orfanilor de război/. De exemplu: „cu viu interes din partea publicului a fost deschisă expoziția de pictură în magazinul Matula, urmînd să fie deschisă numai cîteva zile. Prețurile tablourilor fiind foarte avantajoase”⁶.

Pe măsura trecerii timpului, numelor vechi se adaugă altele noi. Astfel, în duminica de 25 noiembrie 1922 se deschide o expoziție personală a Elisabetei Vertan în locuința sa: „Această tinără și gentilă artistă a trecut sub penel pe cele mai frumoase și romantice părți ale munților Bihor redîndu-le astfel, că nu va exista ființă neimpresionată la vederea lor... Prin expresia penelului ei trădează stima și dragostea ce nutrește în suflet pentru poporul nostru”⁷.

Un alt român care a lucrat o perioadă la Oradea a fost profesorul de desen al Liccului Emanoil Gojdu, Nicolae Irimie. Venit la Oradea el găsește o atmosferă de îndoială a publicului față de pictură, aceasta ca urmare a faptului că pictorii în goana după ciștig au comercializat produsele lor, iar o critică obiectivă nu se făcea ca să-i aducă la realitate, astfel că cerințele publicului după lucrări de artă au devenit din ce în ce mai scăzute.

Ajuns aici începe să lucreze continuu, organizînd ca atare consecutiv /1923, 1924, 1925/ cîte o expoziție personală. Pictor cu școală superioară, cu reale calități, a expus lucrări care au fost o revelație pentru publicul orădean. De fiecare dată și-a vîndut toate lucrările. În anul 1932 a avut ultima expoziție de mare succes.

Activitatea susținută a artiștilor orădeni a determinat conducerea sindicatului belle-artselor din România să-i invite să se înscrie în sindicat. În acest sens președintele sindicatului, Emil Isac și secretarul Dionisie Pop au trimis o adresă pictorului Ernst Tibor ca să le comunice condițiile înscrierii, motivîndu-i totodată necesitatea acestui act: „ca și pictorii orădeni să aibe un reprezentat în juriul expozițiilor naționale și internaționale”⁸. Se pare că după această dată viața artistică orădeană este mai vie, întrucît se organizează un număr mult mai mare de expoziții, mai ales de pictură. În consens cu acest act, revista „Cele Trei Crișuri” nu încetează să-i sprijine pe plasticienii localnici în coloanele sale.

Bunăoară, posibilitățile organizatorice sporite se resimt în vernisarea unor serii de expoziții aparținînd unor artiști plastici din alte centre importante ale țării la Oradea. În septembrie 1923 își deschide expoziția personală la Oradea tînărul pictor Geza Zsigmond de la Baia Mare. Expune 50 de tablouri în prăvălia lui Matula. Picturile, scrie reporterul, „deși trădează pe alocuri că maestrul lor este începător sînt foarte reușite”⁹.

⁶ *Tribuna*, 26 noiembrie 1921, p. 3.

⁷ *Ibidem*, Oradea, 26 noiembrie 1922, p. 5.

⁸ *Ibidem*, Oradea, nr. 78, 1 octombrie 1922, p. 5.

⁹ *Ibidem*, Oradea, 2 septembrie 1932, p. 5.

Un alt pictor, sibian, Camil Vlad, deschide expoziția la Oradea în iunie 1923. „Artistul intră forte în arena picturii. Închis în satul său pitoresc din preajma Sibiului, dînsul a muncit cu temei și credință în puterea și idealul său... Expoziția de la Oradea ne dă încrederea că talentul său își va da la iveală pe viitor toată valoarea pe care o întrevădem clar de pe acum. O operă desăvîrșită cu multă răbdare — căci nimic nu-i lipsește acestui pictor decît răbdarea care-l va încununa cu succes deplin¹⁰.”

În noiembrie 1925 au loc la Oradea două expoziții: a artistei Eugenia Filotti-Atanasiu și a Mariei Ciurdea-Steiner. În același număr de revistă — „Cele Trei Crișuri”, anul VI, nr. 22 nov. 1925, p. 169 — este prezentată și expoziția personală a pictorului Ioan Isac din Cluj. La începutul anului următor în februarie 1926 orașul găzduiește expoziția pictorului Minișan, în sala prefecturii județului.

Desigur, dincolo de această „avalanșă” de manifestări expoziționale, se cuvine relevată specificitatea criticii de artă realizată în acești ani. De cele mai multe ori tonul aprecierii unor artiști este mult supraevaluat față de realitatea obiectivă a creațiilor acestora, totuși propaganda efectuată de publicistica vremii reflectă o stare de fapt specifică unei epoci, o mentalitate proprie unui moment de efervescentă culturală, efervescentă datorată și românilor care încearcă să-și impună acum valorile pe toate planurile.

Treptat și pictorii orădeni deschid expoziții cum ar fi cea din decembrie 1926. Noua expoziție se vernisează într-o sală modestă, dar în ochii publicului, pe strada principală. Artiștii expun cele mai noi lucrări ale lor. Se apreciază faptul că expoziția orădeană a fost deschisă prin cuvîntarea primarului de atunci Gheorghe Tulbure, om de mare cultură. Expun printre alții: Baráth Moritz, Tibor Ernő, Macalik Alfred, Mikes Ödön, sculptorul M. Kara etc.

Din cronică însemnărilor despre evenimente considerate de autorități ca importante, menționăm pe cea din anul 1928, cînd pictorul Stoescu ajunge să expună la Oradea. Revistele vremii îl apreciază scriind: „Este un învingător care și-a meritat pe deplin victoria. Nici o parte datorată norocului, Stoescu s-a impus Parisului prin conștiința lui artistică, prin muncă și prin vigoarea unui talent de o puternică și luminoasă originalitate¹¹.”

O expoziție organizată la Oradea a fost și cea a pictoriței Magdalena Füzéssy care expune în holul cinematografului Carmen, subliniindu-se în cronică făcută că „ea dovedește mai mult talent avînd școală¹²”. Peste un an a fost deschisă expoziția pictoriței Anisia Grozda, elevă a Școlii de belle-arte din Paris, la Cercul ziariștilor.

¹⁰ *Cele Trei Crișuri*, Anul IV, nr. 6, 1923, p. 45.

¹¹ *Ibidem*, Anul VIII, nr. 2, februarie 1927, p. 34.

¹² *Tribuna*, Oradea, nr. 1 ianuarie 1928, p. 5.

Depășind cadrul local, paginile revistelor și ziarelor locale reflectă sugestiv și peisajul vieții artistice românești din această perioadă. Un reportaj amplu se publică despre expoziția de pictură și sculptură de la Timișoara deschisă la 28 august 1923, consemnată și ca un îndemn pentru artiștii orădeni.

Anii crizei economice mondiale își pun pecetea și asupra vieții economice din România și implicit, din Oradea. Chiar și în aceste condiții activitatea culturală cunoaște o evoluție constantă. Acum, Tibor Ernő, preferatul orădenilor, expune în câteva rânduri. Cu ocazia uneia din expoziții Tibor Ernő, autorul cronicii din revista „Familia” își permite și o serie de aprecieri referitoare la evoluția fenomenului artistic din perioada interbelică în orașele de graniță, în vestul României. „Plastica — precizează acesta — pierde teren aici în orașele de hotar. O frumoasă pleiadă de maiștrii ai penelului împodobeau altădată arena artistică. Pictori de toate nuanțele și mai progresiști și mai tradiționaliști. Azi se răresc rindurile lor. Arhitectura modernă are și ea cuvîntul în această rărire. Casele, așa cum se alcătuiesc și se împart acum, sînt foarte pustii. Criza pe de altă parte, desăvîrșește indiferența publicului pentru artă”¹³.

În strădaniile depuse pentru orientarea cît mai justă a artei românești, revista orădeană „Cele Trei Crișuri” a consacrat un întreg număr acestui eveniment semnificativ. Chiar și numai o consemnare a titlurilor studiilor din acest număr probează elocvent nivelul atins de critica de artă românească în perioada interbelică: „Arta românească și noile curente”, „Adevăr și naționalism sau arta și cultura”, „Poporul românesc și arta națională”, „Arta populară și sociologia”, „Pictura franceză contemporană”, „Pictura italiană contemporană” etc. Reținem din această serie de articole o idee exprimată de George Murnu în materialul „Poporul românesc și arta națională”, idee reprezentativă pentru crezul oamenilor de cultură de acum: „arta, adevărata artă oricare ar fi ea, plastică sau spirituală obîrșită din adîncimile sufletești ale unui popor, nu e numai o revelare a lui, expresia lui cea mai reală și potențială, ci și totodată o școală de purificare și educație de cunoaștere de sine, trezire și formare o conștiinței proprii colective a marelui eu național care mai mult decît oricare alta, consacră și face durabilă o națiune, ba-i prelungește viața și dincolo de moarte”¹⁴.

Sînt relevante deci prin intermediul publicațiilor locale cîteva direcții fundamentale pentru înțelegerea evoluției fenomenului artistic din această parte de țară. Ne gîndim nu numai la încurajarea indiscutabilă a artelor plastice prin organizarea de expoziții și apoi de consemnare critică a lor, ci și la educația estetică desfășurată tocmai pentru a asigura publicul necesar aprecierii acestui efort. Totodată, se impune pregnant rolul avut în acest context de intelectualitatea progresistă româ-

¹³ *Familia*, Anul I, nr. 5—6, sept-oct., — 1934, p. 129—130.

¹⁴ *Cele Trei Crișuri*, Anul IX, nr. 7—8, 1928, p. 116.

nească, care prin diferitele societăți create, prin deschiderea acestora către întreaga populație indiferent de pregătire, stare socială și naționalitate, dar mai cu seamă celei românești, a contribuit la o ridicare culturală generală indiscutabilă.

După cum reiese, tabloul artelor plastice orădene este permanent oglindit în publicațiile române și maghiare ale vremii și mai cu seamă în primele, aceasta în virtutea elanului cultural firesc de care au dat dovadă românii după recucerirea drepturilor sale ca urmare a actului de la 1 Decembrie 1918. Din această perspectivă peisajul artistic orădean, prin diversitatea manifestărilor însumate acum, constituie o dovadă a unei tendințe de integrare în contextul evoluției artelor plastice din întreaga Românie, creindu-se astfel și premisele formării unui gust artistic elevat.

CONTRIBUTIONS AIMED AT KNOWING ORADEA'S ARTISTIC LIFE IN THE PERIOD BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Summary

The work presents, starting from the publications of those times, some aspects of the cultural life in Oradea (Bihar County) beginning with the period after the 1st December 1918 when the consolidation of the Romanian Unitary National State was carried out. The work has some special references concerning the fine arts craftsmen who carried on their activities within the art exhibitions opened in the locality as well as in the whole Romania. It equally contains the appreciations regarding the evolution of the artistic phenomenon in the country and in Europe.